

УДК 811.112.2'373.61

СИНОНІМІЯ В НІМЕЦЬКІЙ ІХТІОЛОГІЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ

Стройкова С. А.

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

У статті розглянуто відношення синонімії в німецькій іхтіологічній номенклатурі. З'ясовано, що номенклатурні видові найменування риб, об'єднані синонімічними кореляціями, є дублетами. Проаналізовано відмінності між членами дублетних рядів у зазначеній номенклатурі з огляду на їхню структуру та мотиваційні механізми творення.

Ключові слова: іхтіонім, синонімічний ряд, мотивація, когнітивно-ономасіологічний аналіз, іхтіологічна номенклатура.

Стройкова С. А. Синонимия в немецкой ихтиологической номенклатуре. В статье рассмотрены отношения синонимии в немецкой ихтиологической номенклатуре. Установлено, что дублетами являются номенклатурные видовые названия рыб, объединенные синонимическими корреляциями. Автор анализирует отличия между членами дублетных рядов в указанной номенклатуре.

Ключевые слова: ихтионим, синонимический ряд, мотивация, когнитивно-ономасиологический анализ, ихтиологическая номенклатура.

Stroykova S. A. Synonymy in German ichthyological nomenclature. The article deals with synonymy in the German nomenclature of fishes. The author substantiates semantic equivalence of synonymy between corresponding species names. The differences in structure and motivational mechanisms within synonymic groups are outlined.

Key words: ichthyonym, synonymic row, motivation, cognitive-onomasiological analyses, ichthyological nomenclature.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Домінування у сучасному мовознавстві когнітивної парадигми визначає пріоритетність вивчення таксономій як складників відповідних терміносистем, оскільки проекція найменувань на структури знань про позначене дає змогу встановити закономірності творення номенклатури та з'ясувати систему знань та уявлень наукової спільноти про певний фрагмент інтеріоризованої нею дійсності. Вивчення мотиваційних механізмів в номенклатурі іхтіофауни сприяє поясненню процесів категоризації й концептуалізації цієї предметної сфери, що уможливорює визначення мовних ресурсів і номінативних технік позначення іхтіологічної номенклатурної системи. Іхтіологічна номенклатурна система, як і будь-яка інша система, ґрунтується на відношеннях між її елементами. Одним із типів таких відношень є парадигматика. Парадигматичні зв'язки встановлюються на підставі варіативності, подібності, протилежності, похідності, включення, субкатегоризації мовних одиниць і включають їхнє одночасне вживання у певній ситуації [11, 442]. Цікавими та різноплановими парадигматичними кореляціями в межах термінологічної системи є відношення синонімії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою синонімії в термінології працювало багато вчених-мовознавців (Апресян Ю. Д., Ахманова О. С., Даниленко В. П., Кочан І. М., Лотте Д. С., Панько Т. І. та інші). Лінгвісти з'ясовували причини виникнення синонімії в терміносистемі, розглядали співвідношення синонімів і дублетів, співвідношення синонімії й варіантності та можливості усунення синонімів як небажаної ознаки в термінології.

© Стройкова С. А. Синонімія в німецькій іхтіологічній номенклатурі

Однак явище синонімії в німецькій іхтіологічній номенклатурі ще не було предметом дослідження, зокрема й в обраному нами когнітивно-ономасіологічному аспекті.

Метою статті є аналіз мотиваційних особливостей синонімічних рядів у складі німецької номенклатури іхтіофауни.

Матеріалом нашого дослідження послуговували понад 3000 німецьких номенклатурних назв риб, вилучених шляхом суцільної вибірки з німецькомовного довідника “*Die Meeresfische Europas*” (упорядники Bent J. Muus і Jörgen G. Nielsen) [14] та “*П’ятимовного словника назв тварин (Риби)*” за редакцією Соколова В. Є. [13]. Використано також дані *online* енциклопедії [15].

Виклад основного матеріалу. Першою дискусійною проблемою є наявність синонімії в терміносистемах. Традиційний розгляд синонімії як негативного явища пов’язаний з однією з найважливіших вимог до термінів – відсутності у них синонімічних відповідників [8, 147]. За словами Кулебакіна В. С., “шкідливість синонімів полягає в тому, що вони перевантажують пам’ять: при вивченні будь-якої науки виникає необхідність ознайомлення не лише з численними поняттями, а й з великою кількістю термінів, які виражають ці поняття” [6]. Р. Арнц, Г. Піхт та Ф. Майер також вважають синонімію істотною перешкодою для фахового розуміння [12, 128]. Натомість деякі вчені підтримують думку щодо наявності термінів-синонімів (Апресян Ю. Д., Ахманова О. С., Даниленко В. П.) і вважають їх корисними, оскільки кожен з них по-різному розкриває зміст поняття. Синонімія в термінології – хоч і небажане, проте неминуче явище. Синонімія уможлиблює вибір найбільш придатного терміна з синонімічного ряду або формування у наявного синоніма нового значення, що розширює знакові ресурси терміносистеми.

Наявність синонімії в термінології дослідники пояснюють лінгвістичними й екстралінгвістичними чинниками. До таких чинників, на думку Панько Г. І., Кочан І. М. і Мацюк Г. П., належать такі фактори: 1) розвиток наук супроводжує поява нових понять, які потребують найточнішої номінації; 2) неуніфікованість деяких термінологічних систем; 3) існування застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; 4) паралельне вживання запозичених та автохтонних термінів; 5) надання переваги коротким формам, зручним для спілкування та ведення документації, що породжує синонімію різних структурних рівнів [8, 186]. Отже, синонімія в терміносистемах є неминучим явищем, а його користь визначається кожною терміносистемою окремо.

Другою дискусійною проблемою є співвідношення синонімів та дублетів у термінологічній лексиці. Синоніми в термінологічних працях отримали різні найменування: “паралельні терміни” (Булаховській Л. А.), “стопроцентні синоніми”, “абсолютні синоніми” (Р. Арнц, Г. Піхт, Ф. Майер, Шанський М. М.), “дублети” (Ахманова О. С., Кочан І. М., Лотте Д. С.), “термінологічні дублети” (Молодець В. М.), “дублетні найменування” (Квітко І. С.), “тотожні синоніми”, “повні синоніми” (Бережан С. Г.), “синонімічні дублети” (Степанова М. Д., Чернишова І. І.) та ін. У термінології синонімами називають терміни, які належать до того самого денотата, але мають окремі відмінності у поняттєвому плані, а також різняться семантикою словотвірних елементів, етимологією, ступенем сучасності, особливостями функціонування, належністю до різних структурних рівнів та нерідко різних знакових виражень [8, 182].

Зважаючи на специфіку номенів на відміну від термінів, у німецькій іхтіологічній номенклатурі синоніми є дублетами, різними за номінативним статусом, ономасіологічною та граматичною структурами. Дублетами Березін Ф. М. та Головін Б. М. називають “слова чи словосполучення, які об’єднані особливою термінологічною співвіднесеністю з одним і тим самим науковим поняттям і об’єктом дійсності” [3, 54]. Українська дослідниця Кочан І. М. вважає дублетами синоніми, або терміни зі спільним денотатом, але різною формою вираження, що мають тотожні або майже тотожні значення [5, 14–19]. Головін Б. М., відкидаючи існування абсолютних синонімів, тобто слів, які повністю збігаються за значенням

та вживанням, у загальнолітературній мові, все ж таки зауважує, що термінологіям властива саме абсолютна синонімія, що дає підстави називати це явище термінологічною дублетністю [3, 54]. Ахманова О. С. не залучає термінологічні дублети до синонімів [2, 13]. Апресян Ю. Д. зауважує, що “лише дублети будуть істинними синонімами” [1, 367]. З огляду на це у німецькій іхтіологічній номенклатурі ми трактуємо найменування одного й того самого виду риби як дублети або як абсолютні синоніми.

Третьою дискусійною проблемою є розгляд варіантності в межах синонімії у термінологічній лексиці. Дослідники розглядають широке й вузьке значення варіантності. У широкому розумінні варіантність було розглянуто як позначення того самого поняття різними мовними засобами, що призводить до розуміння синонімії та дублетності як вияву варіативності термінологічних знаків [7, 212]. У вузькому розумінні варіанти – це спільнокореневі термінологічні одиниці, що позначають однакове поняття, але розрізняються деякими розбіжностями знакової форми: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням [9, 80]. Кочан І. М. варіантами терміноодиниць вважає паралельні форми існування мовної одиниці, що мають певні відмінності на рівні наголосу, фонем, морфем тощо [5, 14–19], тобто прив’язує усі варіанти до однієї мовної одиниці. Цим дослідниця підтверджує думку про спільнокореневість варіантів. Селіванова О. О. розглядає варіантність в аспекті лінгвосинергетики як параметр самоорганізації терміносистеми, що сприяє її розвитку та збереженню [11, 59]. У нашому дослідженні ми використовуємо варіанти як можливі дублети або абсолютні синоніми номенів.

Члени дублетних об’єднань можуть різнитися вибором мотиватора у структурі знань про позначене, а відтак і типом мотивації. Основним методом дослідження мотиваційних механізмів, задіяних у творенні німецьких номенклатурних найменувань риб, є когнітивно-ономасіологічний аналіз. Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження механізму мотивації як наскрізної в процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором й похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв’язків різних компонентів структури знань про позначене [10, 158]. Залежно від статусу мотиватора в цій структурі, слідом за Селівановою О. О. виокремлюємо такі типи мотивації: пропозиційний, асоціативний, модусний та змішаний [10, 153–179].

Синонімічні об’єднання в німецькій іхтіологічній номенклатурі є переважно двочленими і представлені такими групами: похідне – непохідне (*Näsling – Nase*), похідне – композит (*Trommler – Trommelfisch*), композит – композит (*Algenfresser – Saugschmerle*), композит – сполука (*Kahlhecht – Amerikanischer Schlammfisch*), сполука – сполука (*Gefleckter Adlerrochen – Afrikanischer Adlerrochen*).

Група дублетів “похідне слово – композит” представлена у зібраному матеріалі досить обмеженою кількістю прикладів. У таких синонімічних парах однокомпонентний член представлений похідним іменником, а до другого члена пари додається гіперонім (*Grunzer – Grunzfische*, *Trommler – Trommelfisch* (14, 374)). Мотиватор-іменник в обох синонімах є метафоричним, обраним з донорської зони ЛЮДИНА на базі аналогізації слухових гештальтів.

Найчисельнішою є група дублетів “композит – композит”, оскільки масив німецьких номенклатурних найменувань риб представлений переважно композитними найменуваннями. У синонімічній парі “композит – композит” *Husarenfisch – Eichhörchenfisch*, як у прикладі “*Die Grundfarbe dieses bis zu 18 Zentimeter großen Fisches ist rot mit gelben Längsstreifen, die ihm seinen Namen geben.*” (15) ядерні компоненти є однаковими гіперонімами найвищого рівня категоризації, а залежні складники є метафоричними, оскільки німецький етнос оцінює різні ознаки риби. З одного боку, великі очі риби схожі на очі білки, а з іншого – барвистість шкіри цієї риби визначає її подібність до гусара. У парі абсолютних синонімів *Goldlachs – Großauge*: “*Ihre Augen sind groß und haben Fetttlider.*” (15) ядерний гіперонімічний складник першого члена пари корелює з метафорично мотивованим компонентом *Gold* з огляду на схожість

забарвлення покриву тіла риби до золота за кольором. Ад'єктивний компонент *groß* другої назви зумовлений пропозиційним мотиватором рівня кількості й комбінується з партонімом риби.

Ядерні компоненти в синонімічних парах “композит – сполука” також ідентичні, а залежні компоненти відмінні за ономасіологічною структурою та мотиваційними механізмами, що уможлиблює диференціацію видів риб. Наприклад, у синонімічній парі *Segelfisch – Pazifischer Fächerfisch* ядерні складники композита й сполуки представлені однакоим іменником-гіперонімом. Другий залежний складник одного члена синонімічної пари є метафоричним і визначає подібність до вітрила, а в іншому складнику представлені пропозиційний мотиватор локатив і метафоричний компонент донорської зони АРТЕФАКТИ, наприклад, “*Unverwechselbares Kennzeichen der Fächerfische ist die große, segelartige erste Rückenflosse, die höher ist als der Fischkörper an seiner höchsten Stelle.*” (15). Співвідношення різних мотиваційних механізмів задіяно при творенні найменувань пари абсолютних синонімів *Schlingerhai – Raue Dornhai* (14, 26), що представляють різні типи мотивації. Залежний пропозиційний компонент композита мотивований локативом у статусі еквоніма: “*Schlinghaie halten sich bevorzugt am Meeresboden der Kontinentalhänge in Tiefen von 100 bis 1400 Metern auf.*” (15). Варіантом цієї назви є сполука, у якій залежний складник зумовлений пропозиційним мотиватором рівня якості у структурі знань про позначене, а залежний елемент композита базується на метафорі предметної зони РОСЛИНА з огляду на наявність у цього виду акул виростів на тілі, зовні подібних до колючок рослини: “*Vor den beiden Rückenflossen sitzen Dornen.*” (15). Ядерні субстантивні елементи композита й сполуки представлено однакоим гіперонімом *Hai*.

У синонімічних парах “сполука – сполука” поряд з однакою ядерних компонентів спостерігається вибір зовсім різних за ознаками мотиваторів. Наприклад, ядерний компонент у синонімічній парі *Grauer Knurrhahn – Grauer Seehahn* (14, 218) мотивований метафорою донорської зони ПТАХИ з огляду на подібність плавців риби до крил півня, а саме “*Die Brustflossen sind flügelartig ausgebildet, die vordersten drei Hartstrahlen besitzen keine Flossenhaut und sind als einzeln stehende Strahlen frei beweglich.*” (15) і поєднується в ономасіологічній ознаці композита з предикатом донорської зони ІНША ТВАРИНА на підставі слухових гештальтів, як от “*Namensgebend für die Familie ist die Fähigkeit, knurrende oder grunzende Geräusche von sich zu geben.*” (15)), а у другому композиті – з еквонімічним локативом на позначення місць розповсюдження риб: “*Sein Verbreitungsgebiet reicht von Norwegen und Island bis Nordafrika, zudem ist er in der Nordsee, der westlichen Ostsee, im Mittelmeer und im Schwarzen Meer anzutreffen.*” (15). Залежний ад'єктивний компонент сполук у пропозиції відповідає компоненту рівня якості на позначення забарвлення риб: “*Der Rücken und die Flanken sind dunkelgrau und durch eine gelbe und eine weiße Seitenlinie gezeichnet, der Bauch ist weiß.*” (15).

Характерною рисою міжнародної іхтіологічної номенклатури є стабільність, тому навколо її одиниць гуртуються елементи національної номенклатури, які утворюють об'єднання номенів, пов'язаних синонімічними відношеннями. Таке об'єднання називають синонімічним рядом. Для німецької номенклатури іхтіофауни найбільш поширеними є синонімічні ряди, які містять по два номена: *Kopfsauger – Großer Schiffshalter; Meerengel – Engelhai; Tarpune – Frauenfische* (13), найбільший за кількістю синонімів ряд містить дев'ять компонентів: *Breite Cantara – Gestreifte Cantara – Brauner Brassen – Rundlicher Brassen – Gemeiner Cantharus – Rundlicher Cantharus – Seekarpfen – Seekarausche – Brandbrasse* (13). Компоненти синонімічних рядів різняться вибором мотиватора у структурі знань про позначене, тобто типом мотивації. Приміром, у синонімічному ряді *Blauhai – Menschenhai – Riffhai – Grundhai – Weißspitzenhai* (13) усі найменування є пропозиційно мотивованими. Двоє з п'яти членів ряду мотивовано локативами, які визначають імплікацію предикатів перебування (*Riffhai, Grundhai* – “*...bewohnt meist küstenfernere oder ozeanische Gewässer abseits des Küstenschelfs und taucht bis in eine Tiefe von rund 350 Metern.*” (15)). Німецький іхтіонім *Blauhai* мотивовано квалітативом, який

підкреслює протиставлення іншому надзвичайно поширеному виду акул *Grauhai* (“*Der Rücken der Tiere sowie die Oberseiten der Flossen sind strahlend dunkelblau und damit namensgebend für die Art.*” (15)). У німецькій назві *Weißspitzenhai* активовано партонімічний мотиватор, який корелює з мотиватором рівня якості (“*Der Bauch und die Flossenunterseiten sind weiß und an den Flossenspitzen sind die Tiere schwarz.*” (15)). Імплікований предикат харчування представлено в німецькій назві *Menschenhai* (“*Zugleich gilt der Blauhai als eine der für den Menschen potentiell gefährlichen Haiarten.*” (15)). Об’єкт у цій назві набуває еквонімічного статусу, оскільки акула харчується не лише названим мотиватором-об’єктом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Попри вимогу до відсутності у терміна синонімів німецька іхтіологічна номенклатура все ж таки має деякі синонімічні ряди. Дослідження таких синонімічних рядів дає змогу побачити різні ракурси трактування того чи іншого виду риби німецькомовною науковою спільнотою іхтіологів. Серед таких синонімічних рядів переважає ряд, що поєднує різні композитні назви або сполуки. Здебільшого у складі цих назв спільним компонентом є гіперонім, який слугує ядром композита або сполуки. Залежні компоненти урізноманітнюють сприйняття риби і можуть бути за статусом як пропозиційними, так і метафоричними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян – М. : Языки русской культуры: Наука. Изд. фирма “Восточная лит.”, 1995. – 472 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [2-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 605 с.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Кочан І. М. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. М. Кочан // Вісник нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2008. – № 620. – С. 14 – 19.
6. Кулебакин В. С. Работы по построению научно-технических терминологий в СССР и советская терминологическая школа / В. С. Кулебакин // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : – Наука, 1970. – С. 35–48.
7. Овсейчик С., Чумак В. Про синонімію і варіантність в екологічній терміносистемі // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 211–215.
8. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
9. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. / О. І. Радченко. – Харків, 2000. – 203 с.
10. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монографія) / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
11. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / О. О. Селиванова. – Полтава : Дозвілля-К, 2006. – 716 с.
12. Arntz, R. Einführung in die Terminologearbeit / R. Arntz, H. Picht, F. Mayer. – Hildesheim; Zürich; New York : Georg Olms Verlag., 2009. – 331 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. Соколов В. Е. Пятиязычный словарь названий животных. Рыбы. Латинский-русский-английский-немецкий-французский / В. Е. Соколов. – М. : Русский язык, 1989. – 734 с.
14. Rudie H. Kuitter. Atlas der Meeresfische / Rudie H. Kuitter, Helmut Debelius. – The Czech Republic: KOSMOS Verlag, 2009. – 728 S.
15. Wikipedia : Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wikipedia.de>.